

Erdős Tibor*

Adózás, megtakarítás, hatékonyság¹ II.

Folytatva a korábbi cikkben megkezdett elemzéseket, az adózás és a hatékonyság kérdéseit vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy a differenciált forgalmi adók több szempontból is hatékonyság csökkentőek. Egyrészt megváltoztatják a termékösszetételt, ami így már a lakossági szükségleteknek az optimálisnál alacsonyabb szintű kielégítését valószínűsíti, és másrészt termékösszetételen keresztül torzítják a forrásallokációt is, ami a hagyományos hatékonysági értelmezés szerint, alacsonyabb tőkehatékonysághoz is vezet. Hasonló torzításokat okoz, hogy az imputed income nem adózik. Hatékonyság romboló hatása ellenére a szelektív adóztatás elkerülése gyakorlatban nem megvalósítható, hiszen a társadalmi költségei meghaladhatnák a hatékonyságbeli nyereséget. Végső következtetés ugyanaz, mint amit a korábbi cikkben megfogalmaztunk, sem a méltányosság, sem a hatékonyság nem lehet egyedüli célja az adórendszernek.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E 62, H21

Kulcsszavak: adózás, hatékonyság

A források allokációja és a gazdasági hatékonyság

Adózás, forrásallokáció, hatékonyság

Itt szükséges figyelemmel lenni a gazdasági hatékonyság többféle értelmezésére. A hatékonyság függ attól, hogy az output előállítása mekkora folyó költségbe kerül. Ha ezt sikerül csökkenteni a minőség rontása nélkül, a hatékonyság javul. Országos szinten a létrehozott output költsége nemcsak a vállalati termelő ráfordításoktól függ. Az intézmények fenntartási költségei is számításba jönnek.

E pont alatt az adózás és a hatékonyság összefüggése a vizsgálat tárgya. Ezért azt mondjuk: minél kisebb ráfordítást emészt fel az adózás, akár az adóügyi hatóságok, akár az adózási kötelezettségnek eleget tevő vállalatok és a háztartások részéről, ez annál kedvezőbb a hatékonyság alakulására nézve.

A hatékonyság értelmezhető úgy, ahogy eddig tettük: fontos, hogy egységnyi output mekkora tőkelekötéssel állítható elő, továbbá, egy százalék output-növekedés mekkora beruházási rátával érhető el. Vagyis fontos a tőkehatékonyság és a beruházáshatékonyság változása.

A hatékonyságban és ennek változásában szerepet játszik a költségek alakulása is. Ha a költségek csökkennek, egyébként azonos feltételek mellett adott tőkelekötéssel nagyobb output érhető el, nagyobb lehet a tőkehatékonyság és vele együtt a beruházáshatékonyság

* Erdős Tibor a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Közgazdasági Társaság Szakértői Tanács elnöke. Email: erdos371tibor@vivamail.hu

¹ Részletek Erdős Tibor: "Növekedési potenciál és gazdaságpolitika" című, nemrég megjelent könyvéből, Akadémiai Kiadó, Budapest. A tanulmányt megalapozó kutatást az OTKA T 042556 támogatta.

is. Az adózás, mert költségekkel jár, eleve érinti a hatékonyságot. A beruházás- és tőkehatékonyságot ronthatja, de javíthatja is, (ha sikerül csökkenteni az adóztatás költségeit) ilyen áttételen keresztül a növekedési potenciált befolyásolhatja.

A gazdasági hatékonyság harmadik, igen fontos és eddig nem vizsgált aspektusa már döntően a tőke- és beruházásallokáció alakulásával van kapcsolatban, főképpen úgy, hogy megfelel-e az output összetétele a lakosság igényeinek. Itt a hatékonyságnak az a kritériuma is előtérbe kerül, hogy a gazdasági tevékenység rendeltetése végül is a lakossági igények kielégítése. Ezt a tőke és a beruházás, valamint a munka allokációja szolgálhatja jól vagy rosszul. Ha a források allokációja olyan, hogy ezek más megoszlású elhelyezésével a lakossági jólét nagyobb színvonalát lehetne elérni, a gazdasági hatékonyság tényleges állapota nem lehet kielégítő. Minél nagyobbak a gondok a források allokációja terén, annál kedvezőtlenebb a hatékonyság színvonala. Ez akkor is így van, ha a statisztikák érzéketlenek a forrásallokáció által determinált termelési szerkezet és a lakossági igények között meglévő eltéréssel szemben. És itt valóban érzéketlenség tapasztalható. Ez azt is jelenti: a valóságos tőke, és beruházáshatékonyság lényeges mértékben eltérhet hivatalosan kimutatható nagyságuktól és alakulásuktól.

Az adózás szerepét a hatékonyság színvonalában és alakulásában mindhárom értelmezéssel kapcsolatban megvizsgáljuk. Nagyon röviden szükséges foglalkozni az adózás költségeivel. Alaposabban azzal, hogy a tőkehatékonyság nagyságát az adózás hogyan és milyen irányban változtathatja meg – ez már szorosan összefügg a forrásallokáció alakulásával is. A legtöbb figyelmet a harmadik aspektusnak szenteljük. Ez számos új elméleti problémát vet fel, hazai viszonylatban a *gazdasági növekedéssel kapcsolatban* ilyen természetű elemzést kevésbé folytatnak. E téma mindenütt, így a mi gazdaságunkban is, közvetlenül érinti a gazdaságpolitikai stratégiát.

Az adóztatás költsége és a hatékonyság

Az adóztatás költségének két fő csoportja az adóztatás *adminisztrálási költsége*, és az adózási kötelezettség teljesítésének költsége (*compliance cost*). Az adminisztrálási költség az adók kivetésével és behajtásával, az adóbevallások ellenőrzésével kapcsolatos, és az adóhatóság oldalán merül fel. A tevékenység folytatása berendezéseket és munkaerőt igényel, folyó kiadásokat támaszt, felszívja a nemzeti jövedelem bizonyos hányadát. Az adóztatás költsége terén nagymértékben érvényesül a méretgazdaságosság. Ha nagy az egy főre jutó GDP színvonala, kisebb az adóadminisztrálás által okozott GDP-arányos költség: a nagyobb jövedelem után fizetett nagyobb átlagos adót ugyanakkora apparátussal lehet behajtani. A technikai fejlődés az adminisztrálási költség nagyságát erőteljesen befolyásolja: a számítástechnika fejlődése nagy megtakarítást tesz lehetővé. Az USA-ban az adóztatás adminisztrálási költsége az összes adóbevételnek mintegy ½%-át éri el.

Nagyobb költségbe kerül az adózási kötelezettség teljesítése, ami a vállalatoknál és a lakoságnál merül fel. Nagyságát inkább becsülni lehet. Az adózás folyamatosan adminisztratív munkával jár, mindjárt az áruk beszerzésénél és eladásánál felmerül. Külön nyilvántartást igényel az adófizetők oldaláról, ez munkavégzést, bérfizetést és anyagi ráfordítást igényel.² Sok időt emészt fel a bevallások elkészítése. A kedvezmények érvényesítése tétele

² Az adóztatás költségeiről: Blumenthal, M. – Slemrod, J. (1992); Sandford, C. T. – Godwin, M. R. – Hardwick, P. J. W. (1989).

levonásokat von maga után, komplikálttá teszi az adóbevallást. Bizonylatokat kell készenlétben tartani. Minél kifinomultabb az adórendszer, annál komplikáltabb is lehet, és annál több költségbe kerül az adózási kötelezettségnek eleget tenni. Az USA-ban a *compliance cost* nagyságát az adóhatóság adminisztrálási költségeinek mintegy négyszeresére becsülik, vagyis az összes adófizetés 2%-ára. Ez ott, az adminisztrálási költséggel együtt, a GDP közel 1%-át emészti fel.

Azt mondhatjuk tehát: a forrásallokáció folyamatában a GDP közel 1%-ának a helye már az adózási adminisztráció által eldöntött. Ez a rész a gazdasági növekedést nem szolgálhatja. Az adóztatási költségek csökkentése viszont javíthatja a növekedés dinamikáját. Az adóztatás ezen kívül más természetű költségekkel is jár, és éppen ez utóbbiak okozzák a gazdasági hatékonyság számára az igazán jelentős gondot.

Adózás, verseny és tőkehatékonyság

A monopóliumról a gazdasági hatékonyságra kifejtett hatásának elemzése során azt mondtuk: a termelést visszatartja, hogy az árat emelni tudja. Emiatt a tőke-termelés hányados nagyobb, mint amekkora ez volna monopolista viszonyok nélkül: egyéb feltételeket adottnak véve kisebb a tőkehatékonyság.

Az adóztatás nemcsak így kapcsolódik a hatékonysághoz. Az egyik döntő mozzanat az, hogy az adózás miatt a fogyasztó ugyanakkora jövedelem mellett is csak kisebb jólétet érhet el, a kedvezőtlen forrásallokáció miatt. Az adóztatás ugyanis a versenyt, az árak és a költségek viszonyát, egymáshoz viszonyított arányát és ezzel a kereslet szerkezetét erőteljesen befolyásolja.

Az adóztatás hatékonyságot rontó hatását nem könnyű bemutatni. Először azt kell megérteni, hogyan alakul a hatékonyság a tökéletes verseny állapotában. Ezt vizsgálandó, az állam szerepétől, vele együtt az adózástól, egyelőre el kell vonatkoztatnunk. A feltételezett tökéletes verseny ugyanis – amely persze sohasem létezett – viszonylag jó feltételeket biztosít ahhoz, hogy a lakosság igényei, valamint az output összetétele folyamatosan igazodjanak egymáshoz. Ha ilyen igazodás a gazdaságban nem, vagy csak jelentős korlátok között biztosított, akkor mind a termelés szerkezete, mind a jövedelmek allokációja úgy alakul, hogy más szerkezettel és jövedelemallokációval együtt, a jólét³ nagyobb foka volna elérhető ugyanazon output- és jövedelemszint mellett is.⁴

³ A fogalom kifejezetten viszonylagos tartalmú. Arra utal, hogy adott termelés és jövedelmi szint alapján is lehet a lakosság fogyasztási és általában életszínvonala jelentősen különböző. A jólét fogalmának használata tehát akkor is indokolt lehet, ha egyébként az általános életszínvonal a termelés korlátozott szintje miatt alacsony. De az adott termelési korlát mellett az általános életszínvonal, a jólét, lehet sokféle szinten, például a források, illetve jövedelmek eltérő allokációjától és elosztásától függően. Adott jövedelmi szint mellett a „jólét” akkor éri el a maximumát, ha már nem lehet senkinek a helyzetét javítani anélkül, hogy mások helyzetét emiatt ne rontanák. Ez egyúttal a „Pareto-optimum” tartalma.

⁴ A közgazdasági szakirodalom ezzel kapcsolatban hivatkozik a „Pareto-optimumra”, vagy „Pareto- hatékonyságra”, melynek tartalmát Pareto olasz közgazdász fogalmazta meg még a 19. században. Pareto- hatékonyság abban a helyzetben áll fenn, amikor nem következhet be olyan változás, amely a társadalom egyes tagjainak helyzetét javítja, anélkül, hogy emiatt a társadalom más tagjainak helyzete romlana. Ha ilyen változás megvalósítható, akkor a gazdaság nincs optimális hatékonysági állapotban. Az adóztatás ténylegesen szinte mindig olyan helyzetet teremt, hogy az adózásban „Pareto-javítás” lehetséges, vagyis lehet a Pareto-hatékonyságot kevésbé rontó adórendszert kidolgozni és bevezetni. Olyan adóztatás azonban aligha alakítható ki, amely a hatékonyságot egyáltalán nem rontja. Lehet az adórendszer egy másikhoz képest jobb, de tökéletes, a gazdasági hatékonyságot egyáltalán nem rontó változata sajnos nincs. A kérdés átfogó és tömör elemzését adják: Bator, F. M. (1957); Stiglitz, J. E. (1987:991–1042).

Tökéletes verseny körülményei között az ár egyenlő a határköltséggel. Ez minden termelőre nézve igaz, akár egyazon áruk termelőit vesszük számításba, akár különböző javakat termelő vállalatok határköltségére gondolunk.

Adott terméknél tökéletes verseny esetén az ár minden termelőre nézve ugyanaz. Bármely vállalat addig növeli termelését, amíg nála a határköltség el nem éri az adott terméknek a piaci verseny során kialakult árát. Ez attól függetlenül igaz, hogy a termelékenység szintje az egyes vállalatokban mekkora. Ott, ahol a termelékenység szintje magas, a határköltség tág keretek közt, nagyon különböző outputszinteknél lehet kisebb az adott piaci árnál. A termelés növelésének egy adott pontján azonban itt is egyenlő lesz a határköltség és a piaci ár, itt szünteti be a vállalat az output növelését. Ott, ahol a termelékenység szintje alacsonyabb, hamar éri el a határköltség a piaci ár szintjét, ez azt is jelenti, hogy az átlagos költség e vállalatnál nagyobb, mint ott, ahol a termelékenység magasabb. Ha valahol a határköltség minden outputszinten nagyobb lenne az árnál, a termelést elkezdni sem érdemes.

Mindezt azért fontos tudni, hogy lássuk: az a tétel, hogy a határköltség azonos terméknél mindegyik vállalatban egyforma, nem mond ellent annak a tapasztalati ténynek, hogy a vállalatok profitrátája nagymértékben különbözik egymástól. Azt pedig, hogy az ár és a határköltség kölcsönösen igazodik egymáshoz, jó szem előtt tartani, mert így érthető az, hogy miért jár együtt a kereslet szerkezetének viszonylag kismértékű változása is az ár és a (határ)költség jelentős változásával, a tökéletes verseny viszonyai között.

Természetesen a különböző outputok határköltsége és ára különböző, miközben minden egyes termék ára és határköltsége egybeesik egymással. Amikor a különböző áruk piaci forgalomba kerülnek, *árárányuk* és határköltségük *aránya egyensúlyi helyzetben* egyenlő egymással. Ha A termék határköltsége háromszor nagyobb, mint B terméké, A háromszor drágább, mint B , ezért $1A=3B$. Ez az arány a keresleti szerkezet változása következtében rövid időszakban jelentősen megváltozhat, ilyenkor a határköltség is gyorsan nő, vagy csökken az output változásával együtt. Nő ott, ahol a kereslet emelkedik, és csökken ott, ahol a kereslet esik. Az ilyen rövid időszakos változásnak a hatékonyság szempontjából nincs jelentősége. Hosszabb időszakban azonban a változás nagyon komoly gondot támaszthat. Ennek hátterében azonban nem egyszerűen a kereslet szerkezeti változása áll.

A neoklasszikus közgazdasági iskola hangsúlyozza, hogy miközben a verseny során az ár és a határköltség igazodik egymáshoz, érvényesül a lehető legjobb hatékonyság elérésére irányuló törekvés is. Ez két összefüggést tekintve is igaz. Egyrészt, mert a vállalatok a profit maximalására törekednek, az adott időben felhasználható legjobb technikát és termelési eljárást akarják alkalmazni, és tartózkodnak a felesleges kiadásoktól. Vagyis érvényesül a költségek csökkentésére irányuló törekvés, ami hatékonysági tényező. Másrészt, a tökéletes verseny körülményei között a gazdaság – a neoklasszikus iskola szerint – automatizmusa olyan, hogy a teljes foglalkoztatás felé tör, és rendszerint a termelési lehetőségek határán tartózkodik. Ez olyan értelemben hatékonysági tényező, hogy kedvezően szabja meg a tőke-termelés hányados nagyságát, vagyis az elérhető magas szinten tartja a tőkehatékonyságot. És a tőkehatékonyságot e tanulmányban mi mindeddig fontos növekedési potenciált befolyásoló tényezőnek minősítettük.

A neoklasszikus közgazdasági teória szerint a teljes foglalkoztatás rendszerint azért jön létre, mert részleges foglalkoztatás viszonyai közt a reálbér csökken, ezzel a határköltség is esik, érdemes a vállalatok számára a foglalkoztatást növelni. A teljes foglalkoztatás előfeltétele az is, hogy az aggregált kereslet kiegyenlítse az aggregált kínálatot. A neoklasszikus iskola szerint erre is garancia van, mert, amit nem szív fel a fogyasztás, nem más,

mint megtakarítás. Ha a megtakarítás aránya nő, csökken a kamatláb, ami a beruházások ösztönzésén keresztül arra vezet, hogy a beruházások és a fogyasztás együttes nagysága, vagyis az aggregált kereslet, egyensúlyba kerül az aggregált kínálattal. A tökéletes verseny, és ennek keretében a piaci automatizmus tehát hatékonyságra, ennek a lehetőség szerint történő növelésére szorít.

Van azonban a hatékonyságnak még egy nagyon fontos aspektusa. A hatékonyság akkor megfelelő, ha nemcsak a határkölségek és az árárányok igazodnak egymáshoz, hanem e kettő a fogyasztók igényeihez is igazodik. Mivel pedig a gazdasági tevékenység rendelkezése végső soron a lakossági igények kielégítése, a hatékonyságot ez utóbbiak nélkül nem is lehet jól értelmezni.

A lakossági igények vizsgálatában is fontos szerepet tölt be a határelemzés. Ebben nincs semmi meglepő. A különböző outputokat tekintve az igazodásnak közvetlenül az ár és a határkölség közt kell létrejönnie: A termék ára annyszor nagyobb, mint B ára, ahányszor nagyobb A határkölsége B határkölségénél. Az igények bekapcsolásának is a szerint kell történnie, hogy a fogyasztó számára A és B termék *marginálisan* mekkora hasznosságot biztosít.⁵ Ha A marginálisan háromszor akkora hasznosságú, mint B, a hatékonyság és vele a jólét maximuma az adott helyzetben akkor lehet a legmagasabb szinten, ha az árárány A és B között $1A=3B$, továbbá, ha A és B határkölségaránya is 3. A szakirodalom ezt így fejezi ki: a gazdasági tevékenység akkor lehet hatékony, ha bármely két termék fogyasztásában a helyettesítés határrátája – (MRS) – egyenlő a transzformáció (átváltás) határrátájával – (MRT) – a termelésben. A helyettesítés határrátája (*Marginal Rate of Substitution*) az egyes termékek *határhasználata*, az átváltás határrátája pedig (*Marginal Rate of Transformation*) az egyes termékek *határtermelékenysége*, és így határkölsége által meghatározott. A verseny piacon az MRS és MRT bármely két termék esetében egyenlő egymással, ugyanakkor mindkettő megegyezik az adott termékek árárányával is.

Ha ez valóban így van, a jólétet az adott helyzetben tovább növelni nem lehet, a gazdaság így értelmezve is hatékony. Ez viszonylag könnyen belátható, ha megnézzük, hogyan viszi a verseny az MRS, az MRT és az árárány nagyságát pontosan egyforma értékre, továbbá, ha megértjük a hasznosság maximalálására irányuló törekvést abban, hogy a vásárlók milyen kombinációjú fogyasztást választanak.

Az MRS, MRT és az árárány a tökéletes verseny körülményei közt szükségképpen egybeesik, mert bármely eltérés olyan reakciókat vált ki a piacon és a termelésben, amelyek hamarosan az eltérés felszámolására vezetnek. Legyen A és B termék áráránya, valamint A és B közt az MRS nagysága 2, mert A ára 6 dollár és B ára 3 dollár. De tegyük fel, hogy A termék átváltási határrátája a termelésben B-re nem 2, hanem 3, mert 3 egység B terméket kell feladni azért, hogy egységnyi többlet lehessen előállítani A termékből. Ebben az esetben javítja a hatékonyságot, ha B termékből többet termelnek és fogyasztanak, és kevesebbet A-ból.

Ez azért van így, mert egységnyi pótlólagos B termék (amely a fogyasztó szemében egyelőre feleakkora értékű, mint A termék) nyerhető az által, hogy feladnak csupán $\frac{1}{2}$ egység A árut a termelésben. A szükségletkielégítés többlete, amely egységnyi pótlólagos B

⁵ A szakirodalomban ilyen megfogalmazás is található: a hasznosság mértékegysége a „util”. Ha A áru ára háromszor akkora, mint B ára, a fogyasztó számára A hasznosságának marginálisan háromszorosan kell meghaladnia B hasznosságát. Mondjuk, ha a fogyasztónak B áru 4 „util”-biztosít, A árunak a fogyasztó számára 12 „util” kell hoznia. A fogalom arra jó, hogy könnyebbé tegye a kölcsönös igazodás megértését az ár- és hasznossági arányok között.

termék fogyasztásából vezethető le, felülmúlja azt a csökkenést a szükséglet kielégítésében, amely A áru termelésének és fogyasztásának leszorításával jár. Vagyis, a jólétben gyarapodás következik be. De, mert több B és kevesebb A termék kerül fogyasztásra, B határhaszna esik, A határhaszna emelkedik, és ez növeli a helyettesítés határrátáját A és B között. (Egységnyi A termék nem kettő, hanem ennél valamivel több B áruval szemben képvisel majd azonos összegű *utilit*). Ugyanakkor a termelés szerkezete változik B termék javára A -hoz képest, ami adott technikai feltételek mellett B -nél a határköltséget növeli, A -nál pedig csökkenti. Ez együtt jár az átváltás határrátájának csökkenésével A és B között, vagyis az árarány, az MRS és az MRT is egyazon érték felé halad, hamarosan pontosan egyenlők lesznek egymással. A végső eredmény, hogy találkozási pontjuk valahol 2 és 3 érték között lesz, ami egyúttal a legjobb lehetséges hatékonysági pozíció, adott technikai feltételek mellett.⁶

Mindezzel együtt a termékösszetétel végül is úgy alakul, hogy adott termelési és jövedelemszint mellett a fogyasztók által elért „jólét” szintje akkora, hogy ez más termékösszetétel mellett nem lehet nagyobb, csak alacsonyabb. Ez azért van így, mert a fogyasztók mindig a számukra lehető legmagasabb jólétet biztosító jószágkombináció vásárlására és fogyasztására törekednek, melynek folyamatosan jelentkezik a hatása az ár és a határköltség egymás közti arányában.

A jólét elérhető foka tehát nemcsak a jövedelemtől, hanem a termékösszetételtől is függ. A és B áru, például élelem és szórakozás, nem akármilyen kombinációja biztosítja a fogyasztó számára az elérhető jólét maximumát. Nem elég csak az A terméket vagy csak a B terméket fogyasztania, a kettőnek valamilyen mértékű kombinációja biztosíthatja csak a jólét optimumát. Azt, hogy bármely két áru egymáshoz viszonyított arányát tekintve milyen kombinációra van szükség, a fogyasztók naponta milliós számra megismétlődő vásárlásai döntenek el. Hogy mely áru, illetve szolgáltatás arányát kell növelni, az ár és a határköltség relatív nagysága alapján lehet megtudni. Az éppen érvényes határköltségnél magasabb ár által közölt információ az, hogy mondjuk, A termelését kell növelni, a határköltségnél éppen kisebb ár információja pedig, hogy B részesedését kell csökkenteni. Ez nemcsak a termelés szabályozódását jelenti. Ebben – akkor, ha az árak jól fejezik ki a fogyasztók értékítéletét az

⁶ Mindez nem más, mint a termelés, a piaci kereslet és a szükségletek egymáshoz való igazodása. Ezt a folyamatot a marxista közgazdaságtan „a termelés szabályozása az értéktörvény által” cím alatt tárgyalja. Az elemzésben sok a hasonlóság. Mi itt, részben azt feltételeztük, hogy az árarány eltér az átváltás határrátájától, mely utóbbi bármely két áru termelésének határköltségétől, ezek arányától függ. Ez vált ki változásokat a keresletben, kínlatban, a helyettesítés határrátájában és a termelésben, amelyek végül is egyensúlyi állapot kialakulására vezetnek. A marxista közgazdaságtan pedig abból indul ki, hogy, ha a termelési arányok rosszak, az ár eltér az értéktől (vagyis, nem az árarány a határköltségek arányától). Az árnak az értéktől való eltérése viszont a helyes szerkezet felé viszi a termelést, mert a kínlat az ár és érték eltéréseire reagál. Ha nagyobb valahol az ár az értéknél, ott a kínlat nő, mert itt nagyobb a pillanatnyilag elérhető profit, ezért ide több tőkét és munkaerőt allokálnak, vagy az itt létező forrásokat jobban kihasználják. Csökken a kínlat ott, ahol az ár az értéknél kisebb, mert itt az éppen realizálható profit is kisebb. Ezzel a termelés és a piaci kereslet között folyamatos alkalmazkodás jön létre. A lényeges különbségek a két elemzés között: 1.) A modern polgári közgazdaságtan nem használja az érték fogalmát, mint olyat, ami az árat megszabja. A határköltség, illetve ezek aránya az ár és az árarány meghatározója. Ezzel az árváltozások rugalmasabb és egyúttal közvetlenebb magyarázatát adja, az érték erre nem is alkalmas kategória. 2.) A polgári elemzésben a termelés és a piac szabályozódásában legalább akkora szerepe van a keresletnek, a szükségleteknek, a hasznosságának és az utóbbiak változásának, mint a kínlat változásainak. A marxista elemzés a kínlat változásaira helyezi a súlyt, helyet adva így a „termelés primátusának”. 3.) Amikor a marxista közgazdaságtan a termelési arányok értéktörvény által történő szabályozódását tárgyalja, nem vizsgálja, hogy a források allokációja a különböző termékek között jóléti szempontból lényegesen különböző hatékonyságot is jelent, még változatlan termelési szint esetén is. Így itt ismeretlen a „fogyasztói többlet” és a „holtteherveszteség” fogalma is. Mint látni fogjuk, mindkettőnek jelentősége van a hatékonyság alakulásában, ha ez utóbbit jóléti szempontból közelítjük meg. A termelés szabályozódásáról a hatékonyság és a jóléti szempont figyelembe vételével együtt, ld. Jones, H. G. (1987); Bator, F. M. (1957); Dorfman, R. (1964); Scitovsky, T. (1971); Dobb, M. (1969).

adott termék kombinációról – a hatékonyság javulása, vagy a hatékonyság magas színvonalát biztosító automatizmus működése is megnyilvánul.⁷

A termékösszetétel-alakulást különböző gazdaságokban egészen eltérő tényezők határozhatják meg. A tervutasításos rendszerben az uralmon levő tervbürokrácia volt a meghatározó tényező, igaz, itt sem teljes egészében. A piacgazdaságban sok függ attól is, mit tesz az állam, milyen széleskörű szerepet vállal: a valóságos piacgazdaságokban sem jut ugyanis olyan simán érvényre a hatékonyság követelménye, mint ahogyan ezt a tökéletes versenyt feltételező közgazdasági modellek ábrázolják.⁸ Nem igaz, hogy az ár *mindig* jól közvetíti a fogyasztói igényeket a termelés felé. Nem igaz az sem, hogy az *MRS*, az *MRT* és az árarány két áru között *mindig* azonos értékű. Sőt, a különbség a piacgazdaságban is jelentős lehet közöttük. Az sem igaz, hogy e három értéknek *mindig* közelednie kell egymáshoz. A tökéletes verseny hatásának elemzése csak arra jó, hogy világos legyen: a piac valóban ösztönöz a hatékonyságra, a piac szerepe ebben nélkülözhetetlen, a gazdaság konkrét rendszerének a piaci mechanizmuson kell alapulnia.

⁷ Azt, hogy a termék kombinációnak mekkora jelentősége van a hatékonyság, illetve a jólét alakulásában, a volt szocialista országok lakossága tapasztalatból tudja. Itt, nagyrészt a tervutasításos rendszer léte miatt, csak vontatottan, illetve alig alkalmazkodott a termékszerkezet a lakosság igényeihez. Egyszerre jelentkezett egy sereg áruban hiány, másokban fölösleg. A Szovjetunióban állandósult a hiány a fogyasztási cikkek tetemes részében, de ellepték az áruházakat a párt és állami vezetők lakásdísként használható kisebb nagyobb mellszobrai. A haszontalan, vagy fölös termékek is a kimutatott nemzeti jövedelem részét képezték. Nem nehéz belátni: a termékösszetétel a jólét és a gazdasági hatékonyság fontos befolyásoló tényezői. A magyar turisták részben a nyugati árubőség és a hatalmas választék látván értékelték nagyra a nyugat-európai életszínvonalat: valóban van önálló jelentősége a lakossági igényekhez való rugalmas alkalmazkodásnak.

⁸ Ennek közelebbi vizsgálata külön terjedelmes fejezetet igényelne. Ez nem fér bele a jelen tanulmány kereteibe. Azt, hogy a valós piac elég messze van a tökéletes verseny modelljéből levezethető állapottól, továbbá, hogy ettől a valóságos piactól nem is várható, hogy mindig az optimális, a fogyasztó igényeihez igazodó forrásallokációra szorítson, a szakirodalom az úgynevezett „piaci kudarcral” magyarázza. Ennek legalább négy fő forrását kell megkülönböztetni. 1.) A valós piacon nagy szerepet játszanak a monopóliumok, amelyek a versenyt korlátozzák, feltételeit, működését változtatják. Emiatt a határkötség és a piaci ár eltér egymástól, és nem jöhet létre az árarány, a *MRS* és az *MRT* egyenlő nagysága. Erről bizonyos vonatkozásban már korábban szó volt. 2.) Léteznek közjavak, közszolgáltatások, melyeknek a valós gazdaságban mind nagyobb a jelentősége, de melyeknek biztosításában a vállalatoknak illetve a privát termelőknek jórészt nincs érdekeltsége. Nincs ugyanis garantálva, hogy a közjavakba fektetett tőke megtérüljön, és kellő profitot hozzon. Ezért nem lehet a privát vállalatokra hagyni számos tevékenység elvégzését, az államnak kell közbelépnie. E tevékenységek, illetve közjavak élvezetéből senkit nem lehet kizárni, azokat sem, akik semmiképpen sem készíthetők arra, hogy e szolgáltatásokért fizessenek. (Például a rendőrség, a honvédelem, a tűzoltóság szolgáltatásáért, a parkok létesítéséért és rendben tartásáért, stb.). A közjavak termelése, a közszolgáltatások biztosítása a privát vállalatok számára nem lehet profithozó, számukra csakis veszteséggel járhat. A tökéletes versenytől tehát nem várható, hogy a források allokációja minden területen igazodjék a fogyasztói igényeihez, a tökéletes verseny sok helyen elégtelen volumenű termeléssel járna. 3.) A modern termelés gyakran negatív externáliákkal jár. Példa erre a környezetszennyezés. Ez költséget okoz a társadalomnak, ezt azonban az egyes termelők a legtöbbször nem hajlandók termelési döntéseiknél számításba venni. A piacnak nincs olyan automatizmusa, amely arra készítené a vállalati döntéshozót, hogy számoljon a negatív externáliákkal. Nem lehet tehát egyenlő a marginális költség az árral, mert a káros externáliák kiesnek a számításból. Emiatt nem lehet kielégítő a forrásallokáció sem. Az államnak, a törvénynek, a jognak kell közbelépnie, korlátozásokat kell érvényesíteni, tiltásokat kell alkalmazni, ez viszont a valós piacot eltéríti a tökéletes verseny állapotától. 4.) A hatékony forrásallokáció pontos információt igényel az árakról, az igényekről, a költségekről és az árak arányáról, a termékek jellemzőiről. Ilyen tökéletes információ a valóságban nincs, csak a modellek feltételezéseiben. Következésképpen a forrásallokáció sem lehet tökéletes. A tökéletes verseny valóban csak az elemzés kiindulópontjával szolgál, arra jó, hogy megértsük: a piac valóban ösztönöz a költségek csökkentésére és a hatékonyság javítására, persze nem hiba nélkül. Továbbá: a tökéletes verseny alkalmazott modellje felhívja a figyelmet arra: a szükségletekhez való igazodás nélkül, melyre a piac valóban készíttet, a hatékonyság nem lehet jó. Ezért mindenképpen a piaci mechanizmusra kell támaszkodni. Az állam természetesen nem léphet a piac helyébe, az állam potenciális szerepe lényegében véve a „piaci kudarc” korrigálása lehet, segítenie kell abban, hogy a piac hatékonyabban működhessen.

Az állam gazdasági szerepvállalása a piaci mechanizmus működésében természetesen változásokat okoz. Miatta megváltozik az árány, az *MRS* és az *MRT* egymás közti aránya is. Ebben több más tényező mellett jelentős szerepe van az adózásnak. Itt az ideje, hogy az adózás és a hatékonyság közti kapcsolat vizsgálatára térjünk át azzal a szándékkal, hogy az adózásban végrehajtható változásoknak a növekedési potenciálra gyakorolt hatását, az itt reálisan várható eredményeket tisztázhassuk.

Adóztatás, holttehervesztés, hatékonyság

Előző cikkben, a jövedelemadózással foglalkozva megállapítottuk: a megtakarítási hajlandóság javítása szempontjából kedvező, ha egyetlen adókulcsot alkalmaznak, függetlenül attól, hogy a jövedelem mekkora. Ha a szándékolt megtakarítások aránya nagy, a beruházási ráta magasabb szintje érhető el az infláció felgyorsulása nélkül. Ez a növekedési potenciál nagysága számára kedvező tényező.

Most nem a megtakarítások növekedésének jelentőségét vizsgáljuk, hanem a forrásallokáció szerepét a hatékonyság, és ezzel együtt a növekedési potenciál alakulásában. Itt erre a megállapításra jutunk majd: a legjobb megoldás a forrásallokáció, valamint a termékösszetétel és egyúttal a gazdasági hatékonyság számára, ha minden terméket, termékcsoporthoz egyforma adókulcs terhel. Tisztán hatékonysági és ezzel együtt növekedési szempontból az egykulcsú forgalmi adó alkalmazása az ideális megoldás, mert ekkor csupán az adózás jövedelmi hatása jut érvényre, és nem kell számolni a helyettesítési hatással. Ekkor ugyanis az adó nem változtatja meg a fogyasztók vásárlásainak összetételét.

Egyelőre feltételezzük, hogy a verseny következtében a vásárlási szerkezet igazodott ahhoz a ponthoz, ahol bármely két áru közti árány egyenlő *MRS* és *MRT* értékével. A vásárlás összetétele az egykulcsú forgalmi adó kivetése miatt nem változik meg, mert az adó miatt bármely áru ára egyforma mértékben emelkedik. Megnö a bruttó ár, de az árányok, akár a bruttó, akár a nettó árakat nézzük, változatlanok maradnak. Az adózás hatására a fogyasztók adott nominális jövedelem mellett kevesebbet vásárolnak ugyan, de nem kell feltétlenül megváltoztatniuk a termékkombinációt. Nem kell szükségképpen számolni azzal sem, hogy más termékkombináció csakis alacsonyabb jólétet biztosíthat akkor, ha az adóztatást megelőzően a termékkombináció hatékonysági szempontból optimális volt.

Igaz, hogy az adózás a reáljövedelem egy részét elviszi. Ezt azonban az államháztartás vásárlásokra, illetve különböző kifizetésekre fordíthatja, ami országos szinten – elvileg – kiegyenlítheti az adózás miatt bekövetkező csökkenést a reáljövedelmekben. Ez utóbbi esetben a jólét szintje maradhat változatlan.⁹ Ha azonban szelektív adókulcsokat alkalmaznak, vagyis a termékeket, szolgáltatásokat többféle kulcs szerint adóztatják, a bekövetkező jóléti veszteség szinte mindig arra vezet, hogy az államháztartás jövedelme és így kiadásai nem egyenlítik ki azt a jóléti veszteséget, amit az adók kivetése és az adófizetők törekvése

⁹ Nem biztos, hogy változatlan marad, lehet, hogy mégis csökken. Először: az adózás miatt csökkenő nettó reáljövedelem is változtatja a vásárlások szerkezetét, ez például eltolódhat az olcsóbb cikkek javára. Emiatt is jelentkezhet holttehervesztés. Másodsor: igaz, hogy az államháztartás kiadásai kiegyenlíthetik azt a jövedelemkiesést, amit az adóztatás okoz, de semmi biztosíték nincs arra, hogy az állami kiadásokkal együttesen formálódó termelés- és fogyasztási szerkezet ugyanakkora jólétet biztosít, mint amekkora ez az adóztatás előtt volt, illetve, amekkora jólét az adóztatás nélkül létezne. Ezt a problémát a továbbiakban nem feszegetjük. Azt a döntő jelentőségű összefüggést hangsúlyozzuk, hogy a differenciált kulcsú forgalmi adó erőteljesen megváltoztatja a termékszerkezetet, a változás itt messze nagyobb, mint egykulcsú adó esetén az államháztartás kiadásaival együtt.

az adóteher csökkentésére és/vagy elkerülésére okoz. Ezt a többletet a veszteségben a szakirodalom „*holttelhereszteségnek*” nevezi, és benne nyilvánul meg a szelektív adóztatásnak a forrásallokáció megzavarásán keresztül érvényre jutó, hatékonyságot rontó szerepe.¹⁰

Az adózó ugyanis szelektív adó fizetése esetén nemcsak annyit vesz, amekkora az adózás miatt bekövetkező reáljövedelem-vesztesége. Ha valamely termékre nagyobb kulcsú adót vetnek ki, annak ára más árukhoz képest, ennek megfelelően nagyobb lesz. Nem változik azonban a termék határkölsége, legalábbis az adó kivetése miatt közvetlenül nem. Ezért mondjuk, hogy az *A* és például az adóval nem terhelt *B* termék közt az MRT-arány változatlan marad. A fogyasztásnak azonban az adót is tartalmazó árhoz kell igazodnia, ezért az adóval terhelt *A* termék ára megemelkedik *B* termék árához képest. De, ha megnő *A* termék ára, míg *B* ára változatlan marad, változik az árarány, és ekkor változnia kell a helyettesítés határrátájának is *A* és *B* között. Mindjárt szembetűnik: nem érvényesül a hatékonyság alapkövetelménye, vagyis az, hogy az áraránynak, a határkölségek arányának (MRT) és a helyettesítés határrátájának (MRS) egyenlőnek kell lennie.

Ez több okból is hatékonyságromlást jelent. Ha az árarányok nem igazodnak a (határ)kölség-arányokhoz, a fogyasztók nem igazodhatnak jól a ráfordításokhoz. Nem törekedhetnek kielégítően arra, hogy jövedelmüket a ráfordításokhoz is igazodva használják fel. Ennek csakis hatékonyságromlás lehet a következménye. Ez a gond általános volt a volt szocialista országok gazdaságában: itt az árszerkezet annyira torzított volt – persze nem elsősorban az adóztatás miatt –, hogy senki nem tudta, valójában mi mennyibe kerül.

Ehhez jön a jóléti veszteség, ami arra utal, hogy azonos reáljövedelem alapján is különböző lehet a jólét foka, ha eltérőek a termékkombinációk. Amíg nincsenek szelektív, árarányokat módosító adók, az árarányok, valamint az MRS és az MRT kölcsönösen hatva egymásra, egyenlő nagyságúak lesznek a piaci verseny következtében. Ez azt jelenti, hogy olyan termékkombináció alakul ki, amely adott jövedelem esetén a maximális lehetséges jólétet biztosítja a fogyasztók számára. Ha ekkor bevezetik a szelektív adóztatást, az árarányok, és velük együtt a keresleti és termékszerkezet megváltoznak. Ez mindenképpen távolodásra vezet a jólét szempontjából optimális termékösszetételtől, akármilyen irányú is a változás. A változás annál nagyobb, minél jelentősebb súlyú a szelektív adóztatás, és minél jelentősebb eltérések mutatkoznak az itt alkalmazott adókulcsokban.

Az egész probléma alapja, hogy az adózás éket ver a határkölség és az ár közé, és az ékek a szelektív adózás esetében nem egyformák. Ha egyformák volnának, nem következne be eltolódás a keresletben és a termékszerkezetben. Ez az oka annak, hogy a szakirodalom nem általában az adóztatást hibáztatja a forrásallokációban bekövetkező hatékonyságromlásért, hanem csak a szelektív adóztatást. Részben ez lehet a háttere, például az egykulcsú forgalmi adó alkalmazását szorgalmazó javaslatoknak.¹¹

¹⁰ *Holttelhereszteséget nemcsak az adók okozhatnak. A monopolár, ami a kínálat és termelés visszatartásán alapul, ugyancsak holttelhereszteséggel jár, ami annál nagyobb, minél erőteljesebben korlátozza a monopólium a kínálatot, és minél nagyobb az adott termék, vagy szolgáltatás keresletének ár rugalmassága. (Igaz, ez utóbbi a monopolár esetében nem lehet 1-nél nagyobb, hiszen ekkor nem volna értelme a monopolár alkalmazásának). És holttelhereszteséget okoznak a vámok, mert ezek is áremelő és keresletkorlátozó hatásúak. A holttelhereszteségről a monopóliumokkal kapcsolatban éppen csak említést tettünk, ezt ott alaposabban nem vizsgáltuk, mert kerülni akartuk az ismétlődéseket. Amit itt mondunk a holttelhereszteséggel kapcsolatban, az értelemszerűen a monopolárra és a monopolista profitra is igaz, mert a monopolárnak is van forrásallokációt torzító, és ilyen alapon jólétet rontó hatása.*

¹¹ *A témának gazdag irodalma van. Néhány, a holttelhereszteséghez kapcsolódó, tanulmányozásra érdemes írás: Hausman, J. (1981); Atkinson, A. B. – Stiglitz, J. E. (1972); Harberger, A. C. (1974); Harberger, A. C. (1964).*

A szelektív adóztatás sem okoz mindig hatékonyságromlást. Például, akkor nem, ha az adóztatott termék kereslete az árváltozással szemben tökéletesen rugalmatlan.¹² Az adózás ilyenkor nem változtatja a termékösszetételt, ez nem tér el a jólét optimumát hozó kombinációtól. Vagyis, nincs helyettesítési hatás, csupán az adó miatt fellépő jövedelmi hatás. Az adózó reáljövedelme esik, ugyanúgy, mint ez egységes kulcsú jövedelemadó kivetése következtében történik. Az állam – bevételeinek elköltésével – mindkét esetben kiegyenlítheti a jövedelem elvonása következtében fellépő veszteséget, természetesen országos szinten.

Mivel így jóléti veszteséggel szelektív adózás esetén sem kell számolni, ismételten felmerül az a javaslat, hogy a szelektív fogyasztási adót lehetőleg az árváltozásokkal szemben rugalmatlan keresletű termékekre kell kivetni. A javaslat azonban gyakorlatilag megvalósíthatatlan: a jóléti szempont nem lehet az a fogyasztási adók kivetésének kizárólagos vezérlő elve. Legalább ilyen súllyal jönnek számításba az olyan elvek, mint a méltányosság, az egészségvédelem – lásd az alkohol és a dohányárak adóját –, a környezetvédelem elve – üzemanyagok adóztatása –, adózás az adófizetési képesség szerint, ami eleve ellentmond az egykulcsú adó alkalmazásának. Mindehhez hozzá kell tenni: gyakran nem ismeretes sok termék keresletének árrugalmassága, továbbá, az sem igaz, hogy az árrugalmasság minden árszinten egyforma. Egy árhatáron túl, szinte minden áru és szolgáltatás kereslete rugalmassá válik az árak változásával szemben.

Az adózás miatt fellépő hatékonyságromlást a témával foglalkozó szakértők többnyire jelentős mértékűnek tartják, ugyanakkor a becslések között számottevő különbségek is vannak. Ahogyan múlik az idő, az adózással járó hatékonyságvesztés – más kifejezésekkel: többletvesztés, holttehervesztés – növekvő nagyságú és arányú a közgazdászok szemében.

Ha magát a szelektív adóztatás által okozott termékösszetétel változást nézzük, és az ezzel járó többletvesztés, ennek arányát a nevezett és forgalmazott cikkek eladása által realizált jövedelemhez képest igen nagy arányúra becsülik az USA-ban. És többletvesztés, hatékonyságromlás nemcsak a termékösszetétel változása miatt létezik. Ha a kamattjövédelmet adóztatják, romlik, bár nem nagymértékben, a megtakarítási hajlandóság. Ezt gyakran a holttehervesztés speciális változatának értékelik. A jövedelmek adóztatása pedig csökkenti a munkavállalási hajlandóságot, befolyásolja a munka és a szabadidő közti választást a munka rovására (*Break, G. 1957; Triest, R. K. 1990*). Mindösszesen, a többletvesztés arányát az USA-ban az összes adóbevétel 30%-ára teszik, ami a GDP mintegy 10%-ával egyenlő.

¹² Felhozhatók más példák is. Lehet, hogy az éppen bevezetett szelektív adó már meglévő diszkriminációt szüntet meg az adózásban. Ha valamely termékcsoportot előzőleg fogyasztási adóval terheltek meg, akkor a fogyasztási adó bevezetése más termékeknél – ha az adókulcs ugyanakkora – éppen a szelektív adóztatást számolja fel. Vagyis, nem az történik, hogy a hatékonysági követelményhez igazodnak a korábban adóztatott termékcsoportban. Ehelyett lerontják a másokban is, ezzel a szerkezeti torzulást felszámolják a két csoport között. Ezt nevezi a szakirodalom a „második legjobb megoldásnak”. „Ösztönös megérzésünk azt súgja, hogy minél több piacon kell a lehető legtöbb hatékonysági feltétel teljesülését elősegítenünk. A második legjobb elmélete azonban arra a meglepő következtetésre jutott, hogy, ha valamilyen hatékonysági feltételt nem sikerül kielégíteni, a legjobb helyzetbe úgy juthatunk, ha más hatékonysági feltételeket is áthágunk.” (Cullis, J – Jones, P., 2003:19.) Ugyanerről a problémáról elméleti igénnyel és részletesebben: Lipsej, R. G. – Lancaster, K. (1956-1957); Davis, O. A. – Whinston, A. B. (1965).

Egyébként nem állítható, hogy a szelektív adóztatás, a hatékonyság szempontját szem előtt tartva, mindig mellőzni kell. Ha valamely termék fogyasztása káros az egészségre, a kivetett nagyobb adó indokolt. Ugyanaz vonatkoztatható a káros externáliákat magával hozó cikkek, termékek magasabb kulcs szerint történő adóztatására. A fogyasztók nem tudják mindig eldönteni, milyen termék-kombináció biztosítja számukra a jólét lehetséges maximumát. Az sem igaz, hogy a gazdaságpolitikai döntéseknél kizárólag a hatékonyság követelményeit kell előtérbe helyezni, továbbá, hogy mindig a növekedési potenciál javítására kell a gazdaságpolitikának törekednie. Erről a kérdésről a könyv további fejezeteiben tárgyalunk részletesebben.

(Az USA-ban az államháztartáson a GDP 1/3-a fut keresztül.) Ha a becslések helyesek, a holtteherveszteség tetemes.

A becslések azonban nagyon bizonytalanok. Maradva a termékösszetétel változásánál, azt kell mondani: a többletterher nagyon nehezen mérhető fel. Nemcsak azt kell tudni, hogy a kivetett szelektív adó az érintett termékek, szolgáltatások keresletében mekkora csökkenést vált ki. Tudni kellene azt is, hogy a keresleti görbe adózás nélkül hogyan alakulna. Illetve, tudni kellene, marginálisan mekkorára értékelnék a fogyasztók az adóztatott terméket az elmaradt termelés minden egyes szintjén.¹³ Egyáltalán nem biztos, hogy az ár, illetve keresleti görbe a termelés volumenétől függően egyenletesen csökkenne. Pedig csak a görbe alakjának pontos ismeretében lehetne jó becslést tenni az elmaradt termelés miatt bekövetkező holtteherveszteség nagyságáról.

Jól kell tudni: ha a termékösszetétel változásáról van szó, ez a hatékonyságromlás speciális értelmezését jelenti! Ennek valójában nem kell makrogazdasági síkon termelés viszatartására vezetnie. Már korábban leszögeztük: az adóztatás hatása más, mint a monopóliumé. A hatékonyságromlás itt nem szükségképpen jelentkezik a tőke-termelés hányados növekedésében, természetesen makrogazdasági síkon.

Pedig a holtteherveszteség létrejöttének bemutatása csábít az ellenkező következtetés levonására. Ha *A* termékre szelektív adót vetnek ki, ennek kereslete és termelése csökken, ha a kereslet az adó miatt megnövekvő ár hatására valamennyire is mérséklődik. Az adott terméknel emiatt a tőke-termelés hányados nagyobb lehet. De az állam a behajtott adót elkölti: máshol emiatt kisebb lehet a tőke-termelés hányados. Ilyen vonatkozásban ugyanaz az eredmény, mint a jövedelem közvetlen adóztatásánál: miatta *nem kell* a tőkehányadosnak romlania. Ebből a szempontból mindegy, hogy a szelektíven adóztatott termék kereslete az árváltozással szemben rugalmas vagy rugalmatlan: itt csupán abban jelentkezik különbség, hogy az egyik esetben eltér a termék kombináció az optimális hasznosságot nyújtótól, a másik esetben a vásárolt termékek kombinációja az optimálisnál marad. A jövedelmi hatás azonban mindegyiknél fennáll.

Bizonyos összefüggésekben azonban az adóztatásnak is lehet, sőt létezik is hatékonyságot befolyásoló szerepe a megszokott értelemben: miatta a tőke-termelés hányados, és ezzel együtt a marginális tőkehányados valóban változhat. Az egyik ilyen összefüggésről már szoltunk: ha az arányok eltérnek a határkölségek arányától – vagyis, ha az arány és az MRT nem igazodnak egymáshoz –, nincsenek készítve a fogyasztók, hogy a magasabb költségű termékekkel takarékosabban bánjanak. Az arányok és határkölség arányok eltérései lehetnek olyanok is, hogy a nagyobb költségű termékek viszonylag olcsóbbak, az alacsonyabb költségűek pedig, valós költségükhöz képest drágábbak. Az eredmény csakis az lehet, hogy makrogazdasági szinten, adott kapacitásokkal, a lehetségesnél kisebb szintű lesz az összes output nagysága. Társadalmi méretekben a tartós eltérés arányok és költségarányok közt, pazarlásra vezet. Mindemellett természetesen jóléti veszteség is bekövetkezik.

¹³ *Vagyis, tudni kellene azt, hogy az egyének, illetve a vásárlók összessége, mennyit volnának hajlandók a termékekért fizetni, ha adók nem léteznének. „Becsülhetjük-e az adó jóléti költségét úgy, hogy azon összegből, amennyit az egyén hajlandó lenne fizetni azért, hogy ne legyen kénytelen adózni, levonjuk az állam által az egyéntől behajtott adóbevétel? Vagy az adózás jóléti költségét inkább úgy kapjuk-e meg, ha azon összegből vonjuk le az állam által az egyéntől behajtott adóbevételt, amennyit az egyének azért kellene adni, hogy pontosan ugyanolyan jóléti helyzetbe kerüljön, mint az adózás előtt volt? Látható, hogy az adózás jóléti veszteségeinek kiszámítása a közösségben élők jogainak mélyebb filozófiai vitájához vezet.” (Cullis, J. – Jones, P. 2003:294.)*

Az adóztatásnak a tőke- és beruházáshatékonysággal való kapcsolata a szakirodalomban mind gyakrabban merül fel az *imputed income* adóztatásával kapcsolatban, ezért vizsgálata, habár csak nagyon röviden, ugyanakkor lényegre törően, itt sem kerülhető meg.

„*Imputed income*”, adóztatás, tőke- és beruházáshatékonyság

Különbőség tehető a pénzben, illetve vagyongyarapodásban jelentkező, és a tartós fogyasztási cikkek és főként a lakások használatának „betudható” jövedelem között. Az utóbbit illeti a szakirodalom az *imputed income* vagy *imputed rent* kategóriájával, aminek jelentése magyarul, mint „*beszámított jövedelem*” adható vissza. Az *imputed income* leggyakrabban említett példája a tulajdonos által lakott ház, lakás *számítható* bérleti díja. Természetesen közvetlen pénzjövedelemben a tulajdonos nem részesül, de a lakás által biztosított szolgáltatást ugyanúgy élvezi, mint mindenki, aki lakást bérel.

A jövedelem nagyságát a legáltalánosabban úgy lehet meghatározni, mint a vagyon nettó érték-növekedésének és a fogyasztásnak együttes összegét. És mert az *imputed income* is fogyasztás, ennek nagyságát – sokak szerint – az adóalap nagyságának kiszámításánál számításba kellene venni. Erre javaslatok ugyan vannak, de az *imputed income* értékét mindeddig, sehol nem vonták be az adóalapba. Ezt elsősorban politikai okokkal magyarázzák.

A felvetés első hallásra bizarrnak, sőt képtelenségnek tűnik, de közelebbi vizsgálata után már nem hangzik annyira abszurdnak. Emellett, a javaslat figyelembe vétele a gyakorlatban elég nagy valószínűséggel a gazdasági hatékonyság javulását is kiváltaná. Ezért itt is indokolt az *imputed income* problémájával legalább röviden foglalkozni.

Vegyünk két személyt, akik egyenlő megtakarítással rendelkeznek. Ennek összege mindkettőnél legyen 100000 dollár. István, pénzét részvényekbe fekteti, melynek évi osztaléka 5000 dollár. Ugyanakkor lakást bérel, a lakbér is 5000 dollár évente. János, 100000 dollárjáért lakást vásárol, és e lakásnak nemcsak tulajdonosa, hanem lakója is. A lakás pontosan olyan, mint az István által bérelt lakás, és 5000 dollár évi lakbért hajthatna be, ha kiadná. Így az általa élvezett *imputed income* összege 5000 dollár.

Kettőjük közül János jár jobban. Vagyoni helyzetük teljesen egyenlő, de, mert János lakásba fektette pénzét, és nem részvénybe, az adóztatás előnyhöz juttatja. István bezsebel 5000 dollár osztalékot, de fizet 5000 dollár lakbért. Mindketten ugyanahhoz a lakásszolgáltatáshoz jutnak. István viszont az osztalék után adót fizet, ha ez 30%-os, az adó 1500 dollár. János nem fizet adót az 5000 dollár *imputed income* után, ez nem tartozik bele az adóalapba. Végezetül 1500 dollár az előnye Istvánnal szemben. A tanulság az, hogy érdemesebb a megtakarítást lakásba fektetni, mint értékpapírba, vagy közvetlenül valamilyen vállalkozásba. Az adóztatás terhe, mivel az *imputed income* nem adózik, egyenlőtlenül érinti a lakás- és az üzleti beruházást, ami a forrásallokációt kedvezőtlenül befolyásolja. Valószínűleg a szükségesnél nagyobb lesz a lakásberuházások aránya az összes beruházáson belül.

Az *imputed income* adóztatásának vizsgálata kapcsán a javaslatok még tovább is mennek: nemcsak a tulajdonos által lakott lakásokat, hanem a tartós fogyasztási cikkek is adóztatni kellene, mert ezek használata is valamiféle szolgáltatás élvezetéhez hasonló. Mindezzel jelentősen növekedne az adóalap. Az így szerzett bevétel alapján az üzleti befektetések adóját csökkenteni lehetne, természetesen olyan mértékben, hogy adóztatásuk egyenlő mértékű legyen az *imputed income* adóztatásával.

Első megközelítésben a probléma csupán a méltányos adóztatás témájához tartozik. Valójában a tőke- és beruházáshatékonyság alakulása és színvonala is érintve van általa. A

beruházások szerkezeti megoszlása ugyanis egészen közvetlenül befolyásolja a gazdasági hatékonyságot. Ha a beruházások szerkezete nemcsak a termelési és szükségleti tényezők által befolyásolt, hanem az adópolitika által is úgy, hogy ez a befektetéseket céljuk szerint nem egyenlően bírálja el, a beruházások hatékonysága nem érheti el optimális színvonalát. Ha az üzleti beruházás az adóztatásban hátrányba kerül, makrogazdasági szinten kisebb lesz az output aránya a lekötött összes tőkéhez képest. Kisebb így az általános tőkehatékonyság. Ekkor azonban ugyanazon összegű beruházás a GDP-hez képest nagyobb százalékot tesz ki, anélkül, hogy a termelés növekedési üteme nagyobb lenne. Így nemcsak az általános, hanem a marginális tőkehatékonyság is kisebb, egyértelmű tehát a hatékonyságromlás, és ezzel együtt az, hogy az *imputed income* kihagyása az adóalapból a növekedési potenciál nagyságát kedvezőtlenül befolyásolja.

Az *imputed income* adóztatása természetesen a háztartások lakás- és fogyasztói beruházásainak csökkenésével járna, és ezt ki kellene egyenlítenie az üzleti tőkét gyarapító beruházások élénkülésének. Ha nem így történne, az aggregált kereslet esése következne be, illetve, hosszabb időszakban alacsonyabb szintű lenne, ami kedvezőtlen eredménnyel járna a gazdasági növekedés dinamikája számára. Ha az üzleti beruházás a lakásberuházás csökkenését nem egyenlítené ki, országos szinten a megtakarítási ráta csökkenne, mert ex-post – ha eltekintünk a külgazdasági kapcsolatoktól és az államháztartás egyenlegének alakulásától – a megtakarításoknak egyenlőnek kell lenniük a beruházások összegével.¹⁴

Nem véletlen, hogy mindazok a közgazdászok, akik hangsúlyozzák, hogy egyenlővé kell tenni a vállalati és háztartási állóeszközöket terhelő adókat, fontosnak ítélik meg a vállalati beruházásokat ösztönző adópolitikát is. A gazdaságpolitika az elképzelések szerint nem korlátozódhat arra, hogy az *imputed income* adóztatásával lehetőséget ad a vállalati jövedelem adójának csökkentésére. Ezen túlmenően is, szükség van a vállalati beruházások ösztönzésére. Leggyakrabban a beruházási adóhitel (*investment tax credit*) széleskörű alkalmazására történnek ajánlások.

Számos szerző nagyon sokat vár az adórendszer olyan természetű reformjától, melynek egyik vezérlő motívuma a tulajdonos által használt lakások (*owner occupied housing*), valamint a tartós fogyasztási cikkek bevonása az adóalapba. A gondolat veleje, hogy ilyen módon a beruházások és ezek forrásai nagyobb hatékonyságú eszközök állományának növelésére csoportosíthatók át, és így a gazdasági hatékonyság jelentős megnövekedése lehet a reménybeli eredmény. Az elérhető hatékonyságjavulásról szóló becslések nagyon eltérőek ugyan, de a várakozások többnyire szárnyalóak: a GDP 10-20%-át kitevő többletet is várnak tőle. Ennek növekedési hasznát nehéz túlbecsülni.

Az elképzelések azonban a lakosság jelentős részében nem találnak rokonszenvre. A lakástulajdonosok hallani sem akarnak annak az „elméleti” lakbérjövedelemnek a megadóztatásáról, amit meg sem kapnak. Kivétel nélkül mindenki ellenszenvvel fogadja a tartós fogyasztási cikkek használatának esetleges adóztatását. Az *imputed income* széleskörű adóztatásának, döntően politikai okokból, alig van valószínűsége. Nem lehet eltekinteni attól, hogy a lakástulajdonosok, azok is, akik a tulajdonukban levő lakást lakják, választók.

¹⁴ Ennek magyarázata: ha az aggregált kereslet csökken, a kínálatnak is esnie kell, ami a GDP csökkenését jelenti. Ez maga után vonja a megtakarítások országos szintű csökkenését, mert, ha a megtakarítási hajlandóság adott, a kisebb GDP-ből csak kisebb nagyságú jövedelem takarítható meg. Azaz, a megtakarítások és beruházások egyensúlya a GDP csökkenésén keresztül valósul meg. Ez a keynesi gazdaságelmélet egyik alapvető tétele: nem a kamatláb változása biztosítja a megtakarítások és beruházások ex-post egyensúlyát, hanem a nemzeti jövedelem (vagy a GDP) esése.

Az a kormány, amelyik az *imputed income* adóztatását bevezetné, biztosan elvesztené a soron következő választásokat. A reform kedvező hatása a gazdasági növekedésre pedig csak viszonylag hosszabb idő múlva jelentkezne. Továbbá, csak abban az esetben, ha a technikai fejlődés üteme a nagyobb arányú beruházást szükségessé tenné, az emberi tőke is megfelelően fejlődne, és a beruházási hajlandóság is kielégítően alakulna.

A gazdasági növekedés és az adópolitika kapcsolata sokrétű, a növekedési potenciálra az adóztatás közvetett úton valóban hat, és az összefüggések eléggé bonyolultak. Az adózás a hosszabb távú növekedés ütemét nem egyértelműen befolyásolja, annak alapján véve korlátot szab. Attól függően azonban, hogy milyen az adózás konkrét rendszere, mekkora az adóbevételek aránya a GDP nagyságához képest,¹⁵ továbbá, hogy az adózás milyen gazdaságpolitikai prioritásoknak van alávetve, a hatás nagyon különböző lehet. Az adózás változtatásával lehet javítani és rontani is a gazdasági növekedés feltételeit, az adózás változtatását megelőző helyzethez képest. Nem kerülhető meg, hogy az adózás növekedési hatásáról minden eddig tárgyalt összefüggést figyelembe véve, de most már ezek kölcsönhatásaira is ügyelve, tömör összefoglalót adjunk.

Az adóztatás összhatása

Adózni kell, nem is keveset. Az állam számos nélkülözhetetlen, köztük gazdasági feladatot lát el, ehhez jövedelemre van szüksége. A GDP szükséges állami központosítása időben növekvő. A termelés mindinkább infrastruktúra-igényes, az oktatás és általában az emberi tőke fejlesztése egyre hosszabb ideig tart, és mind nagyobb ráfordításba kerül a társadalom növekvő igénye az egészségügyi ellátással szemben. A honvédelem békeidőkben is tekintélyes arányú jövedelmet emészt fel. E feladatokat részben vagy egészében állami forrásból kell fedezni, és ehhez az államnak adóbevételre van szüksége.

Erősödik ugyan a törekvés számos feladat, így például az oktatás, vagy az egészségvédelem költségeinek növekvő arányban történő fedezésére privát forrásból, és ez segít is korlátok közt tartani a jövedelmek bevonását az államháztartásba. A GDP-ből való állami részesedés radikális csökkentésére azonban nem számíthatunk. Ez a részesedés mindenképpen jelentős marad. A GDP centralizálása a fejlett országok zömében aligha szorítható le jelentősebben 30% alá. Sem most, sem a jövőben. És, mivel az államháztartás jövedelme túlnyomórészt adókból származik, az adóztatás gazdasági szerepe mindig meghatározó jelentőségű marad.

Az adólevonásnak senki sem örül. Az adó *egymaga* nem ösztönző, hanem fékező erőt jelent. Maga az adó nem segíti sem a megtakarítást, sem a beruházást, nem kedvez a gazdasági növekedésnek. De az adóbevétel arra szolgál, hogy azt fontos feladatok teljesítése

¹⁵ *Ha az adóbevételek aránya túl nagy, mind a beruházások, mind a megtakarítások csökkenése lehet a következmény. És minél jobban növekszik meg ez az arány, annál biztosabb, hogy a beruházási és megtakarítási hányad csökkenni kezd. A túlhajtott adóztatás kizorító hatást gyakorol a beruházásokra, vagyis a kizorítási hatás nemcsak az államháztartási deficitnek tulajdonítható. A túl nagy arányú fogyasztásnak is lehet beruházásokat kizorító hatása. A dolog lényege: ugyanazok a javak nem használhatók egyszerre fogyasztásra is, és beruházásra is. Az államháztartás túl nagy részesedése is példa erre. Ha ez a részesedés nagy, a beruházás aránya csak mérsékelt lehet: az államháztartás adóbevételei ugyanis túlnyomórészt a fogyasztást szolgálják. „A crowding out (kizorítás) fogalma számos különböző jelenség leírására használható fel /.../. A fogalom legfontosabb jelentésében olyan kizorításra vonatkozik, amely a reális termelő források hiányából következik /.../. Azok a források, amelyeket az output egy fajtájának termelésére használnak, nem használhatók fel ugyanakkor egy másfajta termék előállítására.” (Ackley, G. 1978:373–374.)*

végett elköltse az állam, ezzel tulajdonképpen lehetővé teszi a valamennyire is fejlett gazdaság működését. Nincs értelme azon tételődni, hogy az adók a megtakarítási hajlandóságot mennyivel rontják. Azért nincs, mert adók nélkül a fejlettebb gazdaságok egyáltalán nem működnének.

Az adózás gátló szerepével általában akkor értelmes dolog foglalkozni, ha az államháztartás részesedése a GDP-ből túl nagy arányú. Nem ritkán olyan feladatokat is teljesít az állam, amelynek elvégzéséről a privát vállalatok jobban tudnának gondoskodni. Vagy akkor, ha az állam pazarol: a pazarlás pénzügyi fedezetét biztosító adó nyilvánvalóan gátló tényező. Ezekről a problémáktól itt eltekintünk, noha a valóságban igen komoly gondot jelentenek minden országban. Igaz, országonként jelentősen eltérő mértékben. Ehelyett azt nézzük: milyen rendszerű adózás biztosít gazdasági előnyt, akár a megtakarítási hajlandóságot, akár a beruházási kedvet, akár a beruházás- és tőkehatékonyságot vizsgáljuk.

Mindeddig pontosan eszerint jártunk is el. Tulajdonképpen azt vizsgáltuk, hogy az adózás, ha már létezik, hogyan szolgálhatja jól vagy rosszul a megtakarítások, a beruházások, és a gazdasági hatékonyság alakulását, ezekkel együtt a hosszabbtávú gazdasági növekedés magas ütemét. Azt kell megnéznünk: lehet-e az adópolitikát következetesen, és mindig a megtakarítási hajlandóság, a beruházás- és tőkehatékonyság, a hatékony forrásallokáció szolgálatába állítani. Ezzel együtt azt, hogy lehet-e, helyes-e mindig és kizárólag a megtakarítási hajlandóság segítését, a gazdasági hatékonyság növelését, a növekedési potenciál magas szintjének szolgálatát tenni a gazdaságpolitika vezérlő elvül.

Ettől függően ugyanis – tehát, hogy a célok rangsorolásában melyik cél milyen helyet foglal el – nagyban függ az állásfoglalás azzal kapcsolatban is, hogy milyen adóztatást helyes alkalmazni. Többnyire az igazság az, hogy egyetlen célt sem helyes teljesen kizárólagossá tenni, és minden más célt e kizárólagos célkitűzés alá rendelni. Egyetlen markáns adózási elv teljesen következetes megvalósítására sincs reális esély a valós gazdaságban.

Mivel a növekedési potenciálnak a gazdaságpolitika által való befolyásolása a vizsgálat tárgya, az adózás összhatását ilyen vonatkozásban foglaljuk össze. Először azt nézzük meg, hogy az adóztatás mennyire segítheti a szándékolt megtakarítások növekedését. Itt hallgatólagosan az a feltételezés, hogy a szándékolt beruházások értékben mindig kiegyenlítik a szándékolt megtakarításokat. Ha ez nem így van, a megtakarítások ösztönzésének nincs értelme, ez csak kárt okozhat: érdektelenné válik a megtakarítások növelését segítő adózás alkalmazása.

A jövedelemadózásban a megtakarításokat a legjobban az egységes jövedelemadókulcs, a *flat-rate* biztosítja, továbbá, a vállalati profit adójának alacsony kulcsa, esetleg adómentessé tétele. Az utóbbit az indokolja, hogy amíg a profit a vállalatban marad, ez beruházási célt szolgál. Ennek adóztatása a megtakarítások, és beruházások növekedését gátolja, ami kedvezőtlen a növekedési potenciál alakulása számára. Akkor tehát, ha a gazdaságpolitikában a gazdasági növekedés ösztönzése feltétlen prioritást élvez, csak a vállalatból kivont profitot indokolt adóztatni, mégpedig egységes jövedelemadókulcs szerint.

Az egységes jövedelemadókulcs, valamint a vállalati profit mentesítése az adózás alól ellenállásba ütközik. A közfelfogás szerint ez nem egyeztethető össze a méltányosság, illetve az egyenlő teherviselési képesség elvével. Ha a gazdaságpolitika mégis kitart a megtakarítások ösztönzése mellett, legfeljebb csak mérsékelt lehet a jövedelemadózás progresszivitása (*Feldstein, M. 1973*). Ez megvalósítható például úgy, hogy az állam egy jövedelemhatáron alul mindenképpen adómentességet biztosít, vagy esetleg negatív adót illeszt be a rendszer-

be.¹⁶ (Például mindenki egy fix összegű jóváírásban részesülne az adóhatóság részéről, és a jövedelme után mindenki az egységes kulcs alapján számított adó, és e fix összeg *különb-ségét* fizetné be.) Emiatt érvényesülne progresszivitás az adózásban, de a felső jövedelmi csoportok felé haladva a progresszivitás mértéke gyorsan csökken, és gyakorlatilag el is tűnik. Ez utóbbi következmény az egységes jövedelemadó-kulccsal szemben jelentkező erős ellenállás oka.

Azonban, a gazdaságpolitika – ha nem számolunk a fogyasztáson alapuló adóztatással – éppen így tudná a leghatásosabban ösztönözni a megtakarítási ráta növekedését, illetve magas színvonalon tartását. Ha egyébként a kellő mértékű beruházási hajlandóság adott, ez volna az egyik feltétele annak, hogy a gyors technikai fejlődés valóban dinamikus gazdasági növekedésre vezessen. *Trade off* van tehát – ha csak ezt az összefüggést nézzük – a szándékolt megtakarítási ráta nagysága, valamint a progresszív adóztatás és vele együtt a méltányosság elvének érvényesítése között. Jórészt politikai döntéstől függ, hogy a hosszabb távú növekedés üteme és a méltányosság követelménye között a gazdaságpolitika mit preferál jobban.¹⁷

Ugyanez a probléma a fogyasztáson alapuló adóztatás esetében, amelyről azt állapítottuk meg, hogy még erőteljesebben ösztönzi a megtakarítások növelését, mint az egységes kulcsú jövedelemadó. A fogyasztáson alapuló adóztatás esetén a megtakarítások ösztönzése közvetlen. Ha valaki kevesebbet fogyaszt, kisebb adót fizet. Ez az adózási rendszer még jobban kedvez a gazdagoknak, mert ők adják a megtakarítások legnagyobb részét. Akkor is, ha a fogyasztás alapú adóztatás egyébként progresszív.

Paradox módon, éppen a gazdagok nagyobb mértékű mentesítése az adózás alól, az egyik fontos feltétele a növekedés gyorsításának *ott, ahol* egyébként a technikai fejlesztés lehetőségeivel együtt elég nagy a beruházási hajlandóság. Ha azonban ez utóbbi hiányzik, a fogyasztáson alapuló adóztatás bevezetése, illetve meghatározóvá tétele súlyos gazdasági válságra vezetne a gazdasági növekedés gyorsulása helyett!

Ez is érthetővé teszi: nem véletlen, hogy a kormányzatok nagyon óvatosak, amikor az adózás rendszerének radikális átalakítása mint szükséges lépés felmerül. Nemcsak politikai tényezők húzódnak meg a háttérben. A rossz számítás, az előre ki nem számítható gazdasági változások, így például a világgazdasági konjunktúra váratlan, időközben bekövetkező romlása, súlyos gazdasági visszaesésre is vezethet.

Ugyanúgy, mint a jövedelemadózásban a *flat-rate*, a forgalmi adózás gyakorlatában az egységes forgalmiadó-kulcs alkalmazása a kedvező a növekedési potenciál alakulása számára. Hatása lényegesen eltérő a jövedelemadóéhoz képest, mert közvetlenül nem a megtakarítási hajlandóságot, hanem elsősorban a hatékonyságot befolyásolja nagyrészt a forrásallokáció alakításán keresztül.

¹⁶ Ennek azonban hátrányos következményei is lennének: csökkentheti a munkaerő-kínálatot. (Tobin, J. – Pechman, J. A. – Mieszkowski, P. 1967; Keeley, M. C. – Robins, P. – Spiegelman, R. – West, R. 1978.)

¹⁷ Az érvelésben ritkán hivatkoznak a vitatkozó felek a kérdés növekedési összefüggéseire. A *flat-rate* ellenzői rendre azt hangoztatják, hogy a gazdagok jövedelmét azonos, vagy a valóságban csupán kismértékű progresszivitás szerint adóztatni méltánytalan és antiszociális. Az igazságérzet valóban azt sugallja, hogy az adóztatásnak jelentősen progresszívnek kell lennie. És feltűnő, milyen kevés egyébként helytálló érv hangzik el a lényegében egyenlő adókulcsok bevezetése mellett. Az érvelés itt rendszerint kimerül abban, hogy így az adózás egyszerűbb, és, hogy az alacsonyabb jövedelmi kategóriáknál mégis érvényesíthető a progresszivitás. Vannak általános hivatkozások is a növekedési kilátásokra. De az érdemi érvelés rendszerint hiányzik. Feltehetően azért, mert nem igazán tisztázott a növekedés üteme, valamint a beruházások és megtakarítások között érvényesülő eléggé bonyolult összefüggésrendszer. Főként ennek az összefüggésnek a létét a lakosság nagyobb részével aligha lehet beláttatni. Mindehhez még hozzájön: a gazdasági növekedés jövőbeli alakulására igen sok tényező hat, és ezekben változások következhetnek be. Így a gyorsuló növekedés elmaradhat a progresszív adóztatás mellőzése és a *flat-rate* bevezetése ellenére.

Ha a forgalmiadó-kulcsok differenciáltak, az arányoknak el kell térniük a határköltségek arányától, és ez a forrásallokáció torzítására vezet. Ekkor olyan termékösszetétel alakul ki, ami a lakossági szükségleteknek az optimálisnál alacsonyabb szintű kielégítését valószínűsíti, adott összes jövedelem mellett is. Az optimális szinthez képest annál nagyobb a lemaradás, minél jelentősebb mértékű a forgalmiadó-kulcsok közti eltérés, és minél nagyobb az adózott termékek és szolgáltatások keresletének árrugalmassága.

Nem a hagyományosan értelmezett hatékonyságmérés következik ekkor be, mert emiatt a tőke-termelés hányadosnak nem kell feltétlenül emelkednie, így az egységnyi gazdasági növekedés számítható beruházásigényességének sem. De, mert az eltérő forgalmiadó-kulcsok miatt megváltozó termelés szerkezet a jólétnek csak alacsonyabb szintjét biztosíthatja, azonos GDP-szint valójában kevesebbet ér a lakosság számára. Ilyen értelemben csökken a hatékonyság, melynek az alacsonyabb termelési szinthez mérhető jelentősége van a szükségletek kielégítése szempontjából.

Ezt a hatékonyságmérést fejezi ki a „holttehervesztés” kategóriája, melynek nagysága a szelektíven kivetett adók nagyságától és a kereslet árrugalmasságától függ. Az adózási rendszer kialakítása során az adózásnak ezzel a sajátos hatékonysági és vele együtt jóléti következményével a gazdaságpolitikusok rendszerint nem számolnak.

Persze a hagyományosan értelmezett hatékonyságot is kedvezőtlenül befolyásolja a differenciált forgalmiadó-kulcsok alkalmazása. Mivel miatta az arányok eltérnek a költségarányoktól, az árak nem tükrözik a valós ráfordítások arányait, ezért a termelésben és a fogyasztásban nincs biztosítva a ráfordításokhoz alkalmazkodó takarékoskodás. Ez társadalmi méretekben pazarlásra, alacsonyabb tőke- és beruházáshatékonyságra vezet. Ilyenkor rendszerint az a gond, hogy túl sokat használnak fel azokból a termékekből, melyeknek relatív ára kisebb, mint amekkora árat a határköltségek aránya indokolna. De az sem jó, ha a relatív ár viszonylag magas: ennek főként a fejlesztések során lehet hátrányos következménye. Mindez közvetlenül és hátrányosan érinti a forrásallokációt és a termelés szerkezetét: az így bekövetkező szerkezeti változás arra az eredményre vezet, hogy a termelés szintje a tőkéhez viszonyítva kisebb lesz. Vagyis, itt közvetlenül a tőkehatékonyság alacsonyabb színvonala fejeződik ki.

Ugyancsak a forrásallokációt befolyásolja, hogy az *imputed income* nem adózik. Azaz, itt az adókulcs nulla százalék, míg a tényleges, pénzben kifejeződő jövedelmek adója nulla százalék feletti. Ez is az egyenlőtlen mértékű adózás témájához sorolható. Érthető, hogy a befektetők szívesebben hajtanak végre beruházást ott, ahol adót lehet megtakarítani. Az eredmény a hatékonyságot rontó tőkeallokáció. Az *imputed income* problémája nagyrészt a tulajdonosok által elfoglalt lakásokhoz kapcsolódik: a *beszámítható jövedelem* adóztatása (ami lényegében a piacon kialakuló lakbérrel egyenlő a lakáshasználat esetében) a megtakarítások nagyobb részét terelné az üzleti beruházások felé. Ez nagyobb outputszintre, jobb országos szintű tőkehatékonyságra, és ennek alapján nagyobb növekedési potenciál létrejöttére vezetne.

Mindent összevetve, ha az adóztatás gyakorlata közeledik a fogyasztásalapú adózás felé, ha a jövedelemadó progresszivitása csökkenő irányzatú, tehát, ha ez az egykulcsos adózás felé halad, továbbá, ha a forgalmi adó is egykulcsú lenne, és emellett legalábbis csökkenő mértékű volna a fogyasztási adók differenciáltsága, nagyobb lehet a gazdasági növekedés hosszabb távú üteme. Elengedhetetlen feltétel, hogy a piac gyorsan bővüljön. E nélkül nem következhet be a növekedési potenciál megemelkedése sem. Ha tehát az a kérdés merül fel,

hogy a növekedési potenciál változhat-e, és idővel nagyobb lehet-e, a gazdasági növekedés meghatározó egész összefüggérendszerrel számolni kell.

Most csak azt néztük, hogy *az adórendszer oldaláról tekintve* mik a feltételei annak, hogy a gazdasági növekedés dinamikáját a gazdaságpolitika kedvezően tudja befolyásolni. Azonban, ha az adóztatást sikerül is úgy alakítani, hogy az a megtakarítások és a beruházások növekedése számára kedvező hatású, egyáltalán nem biztos, hogy a növekedési potenciál valóban nagyobb is lesz.

Ennek számos további feltétele is van, így a versenyképesség javulása és vele az exportpotenciál megnövekedése. Sőt, a gazdasági növekedés dinamikáját meghatározó mélyebb összefüggésekre is gondolni kell, melyek közül mindenekelőtt a technikai fejlődés dinamikájának alakulását, az emberi tőke fejlődését, a technikai fejlesztés tőkeigényességének alakulását kell kiemelni. Ha ezek, illetve a bennük bekövetkező változások a gyorsabb növekedés ellenében hatnak, bárhogyan is alakuljon az adózás rendszere, javuljon bármennyire a beruházási hajlandóság, nagyobb növekedési potenciál nem fog létrejönni. Szigorúan *ceteris paribus* értendő tehát, hogy az adóztatás vázolt rendszere a növekedési potenciál javulására vezet.

Mindehhez feltétlenül hozzá kell tenni: a valóságban nem létezik olyan adóztatás, amely egyértelműen kedvező a gazdasági növekedés dinamikája számára. Ennek okai: 1.) az adózás és a gazdasági növekedés dinamikája közt eleve ellentmondás feszül, ennek csupán a mérséklésére lehet számítani. 2.) Az adóztatás csak jelentős kompromisszumokkal együtt igazítható a gyors gazdasági összefüggés követelményeihez. Ha a kormányzatok ilyen kompromisszumokat nem tennének, annak több volna a társadalmi kára, mint a növekedési haszna. Röviden: nem lehet mindenben csupán a gyors növekedés követelményeihez igazodva dönteni. 3.) A döntéseket nagyban befolyásolják a társadalmi-politikai elvárások, a társadalomban többé-kevésbé mindig meglévő feszültségek. Ez a gyakorlatban azt jelenti: a döntések nem igazodhatnak *csupán* a hosszabb időszakban várható eredményekhez – amelyek, nem teljesen biztosan következnek be –, és nem hagyhatják figyelmen kívül a rövid időszakban jelentkező változásokat.

Ellentmondás az adózás és a gazdasági teljesítmény között mindenképpen van. Igaz ugyan, hogy az úgynevezett „holttehervesztés” elkerülhető az egykulcsos forgalmi adóval, vagy olyan termékek adóztatásával, amelyekkel szemben a kereslet abszolút rugalmatlan. Vagy a megtakarítási hajlandóság nagyobb lehet akkor, ha az adóztatás nem progresszív, hanem degresszív. Kevés olyan termék létezik azonban, amelynél a kereslet rugalmatlansága az árváltozással szemben abszolút, továbbá aligha valósítható meg a következetesen degresszív adóztatás. De akkor is, ha következetesen alkalmaznák az egykulcsos forgalmi és jövedelemadóztatást, vagy, ha az adózás fogyasztásalapú lenne, ami egyúttal degresszív adóztatást jelent, fellépnének gondok a gazdasági teljesítmény terén.

Ha van jövedelemadóztatás, lehet ez akár egykulcsos is, levonást jelent a bruttó jövedelemből, ami csökkentheti a munkakínálatot: ez növekedési hátrány. Ugyanez elmondható a fogyasztásalapú adóztatásról is. Vagy, ha létezik jövedelemadó, ez akkor is rontja a megtakarítási hajlandóságot, és preferálja a jelenlegi fogyasztást, ha a jövedelemadózás nem progresszív – hiszen így a jövőbeli fogyasztásra kevesebb jut. Tehát, amit kifejtettünk az egykulcsos jövedelemadónak a megtakarításokra gyakorolt kedvező hatásáról, csak a progresszív adóztatással *szembeállítva* igaz. Ez csupán enyhíti magának az adóztatásnak a megtakarításokat mérséklő hatását.

A szelektív adóztatás teljes mellőzése a gyakorlatban kizárt, mert túl sok hátránnyal járna a társadalom számára. Nem kellene ugyan a differenciált kulcsok alkalmazása miatt holttehervesztéssel számolni, de más társadalmi károk nagyobbak lennének. A szelektív kulcsú fogyasztási adókat jelentős részben olyan termékekre vetik ki, melyeknél a fogyasztás korlátozása egészségi megfontolásból indokolt. Ilyen az alkohol vagy a dohányárú adója. Mindegyik országban nagy bevételt biztosít az üzemanyagokra kivetett fogyasztási adó. Ezt a modern közlekedési hálózat fejlesztése indokolja, és az, hogy így hajtható be az úthálózat által nyújtott szolgáltatás ellenértéke, és így ösztönözhető az üzemanyagokkal való takarékoskodás. Vagyis nem nélkülözhető a kompromisszum a növekedési, a szociális, az egészségügyi, a környezetvédelmi és más itt nem tárgyalt szempontok között.

A társadalmi-politikai elvárások a progresszív adóztatásnak, a „fizessen mindenki adófizetési képessége szerint” elvnek, illetve a méltányosság elvének kedveznek. A minél gyorsabb növekedést pedig a szelektív kulcsok mellőzése, és emellett a fogyasztásalapú adóztatás segítené elő, feltéve, hogy a beruházási hajlandóság folyamatosan lépést tart a szándékolt megtakarítások alakulásával. Az ilyen, a gazdasági növekedést mindenek felett preferáló gazdaságpolitikának nincs realitása, nemcsak a politikai korlátok miatt, hanem azért sem, mert ennek egyéb társadalmi szükségletek is ellentmondanak.

Nem igaz ugyanis, hogy az egyének, piaci döntéseik során mindig jól tudják, milyen termékkombináció biztosítja számukra a jólét maximumát. Ez az élvezeti cikkek, az alkohol, a dohányárú esetén biztosan így van. Az egyének nem tudják azt sem, hogy a környezetvédelmet az adóztatás milyen szerkezete szolgálja jobban, vagy, hogy a hálózati infrastruktúra fejlesztését milyen árszerkezet és adóztatás szolgálja a legelőnyösebben. Nem bízható az árszerkezet teljes egészében a piaci mechanizmus működésére, ami azt is jelenti, hogy az adóztatás az árszerkezettel szemben nem lehet tökéletesen semleges: a szelektív adóztatást teljes egészében nem nélkülözheti a gazdaságpolitika.

A maximum, amit az adóztatás a növekedési potenciál ösztönzése érdekében megtehet, az egykulcsú jövedelem- és forgalmi adóztatás bevezetése, de ezt is úgy, hogy bizonyos – nem is alacsony jövedelemszint alatt – a jövedelmek mentesek a személyijövedelem-adóztatás alól. Vagy, ha az adózás meghatározott jövedelemszint alatt nettó értelemben negatív kulcsú. E nélkül az egykulcsos jövedelemadó társadalmilag elviselhetetlen. Az egy kulcsos alapuló jövedelemadóztatás még ezzel együtt is feszültségek forrása, mert így csak az alsó jövedelmi szinteken mutat jelentős progresszivitást, a felső szintek felé haladva a progresszivitás mind jelentéktelenebbé válik. De éppen ezt kívánna meg a növekedési potenciál javítása, mert így ösztönözhető jól a megtakarítási hajlandóság.

A forgalmiadó-kulcsok differenciálása *növekedési oldalról nézve* kifejezetten káros, a hatékonyságot rontja, a jólét szempontjából rossz termékkombinációra vezet. A forgalmi adózásban a szociális szempontok érvényesítése a növekedési potenciál alakulása számára hátrányos, a szociális szempontokat döntően a jövedelmi politika keretében kell megoldani. A differenciált kulcsú fogyasztási adók alkalmazása viszont elkerülhetetlen, mert az egészségügyi, a környezetvédelmi és egyéb célkitűzések érvényesítése részben éppen az adózás feladata, ezek így oldhatók meg a leghatékonyabban.

A tapasztalatok vegyesek. Egyes országokban, főként ott, ahol a növekedési potenciál javítására, és a fejlett országokhoz való felzárkózásra nagy súlyt helyeznek – vagyis, nem a fejlett, hanem a követő gazdaságok közül egyesekben – a jövedelemadóztatásban bevezették

az egykulcsú adók rendszerét.¹⁸ Az országok többsége viszont elég messze van ettől, és nem is véletlenül.

Noha az egykulcsú adóztatás növekedési előnye vitathatatlan, vele a többkulcsú adóztatás felváltása kockázatosán végrehajtható feladat. A jövedelemadóztatásban az egykulcsú adónak szükségképpen lényegesen kisebbnek kell lennie a korábbi marginális, vagyis legmagasabb kulcsnál. Ezért az egykulcsú jövedelemadó bevezetése mindenféleképpen a magas jövedelműeknek kedvez. Egyszeriben nagyot ugrik az adózás utáni nettó jövedelmük. Ezt a társadalom igazságtalannak tartja, és igazságtalan is. A növekedési potenciál javulása és az igazságosság nem szükségképpen járnak kéz a kézben. Ezen nem sokat változtat, ha az egykulcsú jövedelemadó bevezetésével együtt megszüntetik az adókedvezményeket, amelyek elsősorban a magas jövedelműeknek kedveznek. Itt pedig a korábban kedvezményezettnek elégedetlenségével kell számolni.

Nem jobb a helyzet az egykulcsú forgalmi adó bevezetésével kapcsolatosan sem. A többkulcsú rendszerben általában alacsonyabb kulcsúak a közszükségleti cikkeket terhelő forgalmi adók, ez igaz az egyfázisú forgalmi adóra és a hozzáadottérték-adóra nézve is. Tehát az egykulcsú forgalmi adó bevezetése az alapvető szükségletek kielégítésére szolgáló cikkek adóterhelésének növekedésével és áremelkedésével jár. Nem elég ezért, hogy a fogyasztási cikkek terhelése forgalmi adóval eleve jobban terheli a szegényeket, mert jövedelmük jóval nagyobb hányadát teszi ki a fogyasztás. Az egységes kulcsra történő átváltáskor is a szegények viselik az átállás terhét, a gazdagok pedig most is jól járnak: az általuk vásárolt cikkek jelentős hányadánál csökken a forgalmi adó és az ár. Az átállás tehát komoly jövedempolitikai és szociális gondokat támaszt, ezek kezelése *külön jövedempolitikai intézkedéseket is igényel*, melyeknek nehezen számítható ki a gazdasági, egyebek közt az inflációs hatása.

Lehetséges, hogy azok az országok, amelyek a viszonylag gyors gazdasági növekedést a preferenciaskála elejére teszik, időben mindinkább az egykulcsú adóztatást közelítik majd, és az is valószínű, hogy ebben a nagyobb gazdasági és politikai megrázkódtatáson átesett országok haladnak majd gyorsabban. Itt ugyanis jobban elfogadott és elterjedt a „minden változtatás a korábbinál csak jobb helyzetre vezethet” szemlélet.

Hivatkozások

- Ackley, G. (1978): *Macroeconomics: Theory and Policy*. McMillan, New York.
- Atkinson, A. B. – Stiglitz, J. E. (1972): *Structure of Indirect Taxation and Economic Efficiency*. *Journal of Public Economics*, 6. sz.
- Bator, F. M. (1957): *The Simple Analytics of Welfare Maximization*. *American Economic Review*, március.
- Blumenthal, M. – Slemrod, J. (1992): *The Compliance Cost of the U.S. Individual Income Tax System: A Second Look after Tax Reform*. *National Tax Journal*, 45/2. sz., június.
- Break, G. (1957): *Income Taxes and Incentives to Work: An Empirical Study*. *American Economic Review*.
- Cullis, J. – Jones, P. (2003): *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Budapest, Aula Kiadó.
- Davis, O. A. – Whinston, A. B. (1965): *Welfare Economics and Theory of Second Best*. *Review of Economic Studies*, 32/1. sz.

¹⁸ Egykulcsos jövedelemadóztatás van érvényben a volt szocialista országok közül Oroszországban, Ukrajnában, Szlovákiában, Grúziában, Lettorszában, Észtországban és Szlovákiában, az utóbbiban egykulcsú a forgalmi adó is. Az egykulcsú jövedelemadó bevezetésének gondolata Lengyelországban is felmerült, és más országokban is kezdik az egyik lehetséges alternatívaként emlegetni.

- Dobb, M. (1969): *Welfare Economics and the Economics of Socialism*. Cambridge University Press.
- Dorfman, R. (1964): *The Price System*. Prentice Hall.
- Feldstein, M., (1973): *On the Optimal Progressivity of the Income Tax*. Journal of Public Economics 2. évf., 4. szám, 357-376. o.
- Harberger A. C. (1964): *The Measurement of Waste*. American Economic Review, 54. évf., 3. szám, 58-76. o.
- Harberger A. C. (1974): *Taxation, Resource Allocation and Welfare*. in Harberger A. C. (szerk.) Taxation and Welfare, Boston Little Brown, 25-62. o.
- Hausman, J. (1981): *Exact Consumer's Surplus and Deadweight Loss*. American Economic Review, 71. 662-676. o.
- Jones, H. G. (1987): *Principles of Resource Allocation*. In: Derek, M. (ed.): The Economic System in the UK. Oxford University Press.
- Keeley, M. C. – Robins, P. – Spiegelman, R. – West, R. (1978): *The Estimation of Labor Supply Models Using Experimental Data*. American Economic Review, december.
- Lipsey, R. G. – Lancaster, K. (1956–1957): *The General Theory of Second Best*. Review of Economic Studies, 24.
- Sandford, C. T. – Godwin, M. R. – Hardwick, P. J. W. (1989): *Administrative and Compliance Costs of Taxation*. Fiscal Publications, Bath, UK.
- Scitovsky, T. (1971): *Welfare and Competition*. George Allen and Unwin.
- Stiglitz, J. E. (1987): *Pareto Efficient and Optimal Taxation and the New Welfare Economics*. Handbook of Public Economics, New York, Elsevier.
- Tobin, J. – Pechman, J. A. – Mieszkowski, P. (1967): *Is a Negative Income Tax Practicable?* Yale Law Journal, november.
- Triest, R. K. (1990): *The Effect of Income Taxation on Labor Supply In the United States*. Journal of Human Resources, Summer.

